

BERDAQ MUZEYINIŇ ARAB JAZIWINDAĖI QOLJAZBALARI HÁM OLARDIŇ EKSPOZICIYASI

Abdusalim Idrisov,

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti assistenti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19603877>

Annotaciya. *Bul maqalada Qaraqalpaqstannıń arab, parsı hám túrkiy tillerdegi arab jazıwındağı qoljazbalarınan ibarat qoljazba miyrası haqqında aytiladı. Qoljazbalardıń tematikalıq hár túrliligine, regionnıń bilimlendiriw hám ruwxıy turmısındağı roline, sonday-aq, olardıń tariyxıy derek sıpatındağı áhmiyetine ayrıqsha itibar qaratılĖan. Jumısta Berdaq atındağı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı mámleketlik muzeyinde qoljazbalar zalın shólkemlestiriw misalında qoljazba miyrasınıń muzeyde kórsetiliw tájiriyesi analiz qılınadı. Muzey ekspoziciyalarınıń qoljazba mádeniyatın saqlawda, úyreniwde hám Ėalaba en jaydırıwdağı áhmiyeti kórsetip berilgen.*

Tayanış sózler: *arab jazıwındağı qoljazbalar, qoljazba miyras, Qaraqalpaqstan, muzey ekspoziciyaları, kitap mádeniyatı, Berdaq, qoljazbalar fondı.*

Annotation. *This article discusses the manuscript heritage of Karakalpakstan, consisting of manuscripts in Arabic script in Arabic, Persian, and Turkic languages. Special attention is paid to the thematic diversity of the manuscripts, their role in the educational and spiritual life of the region, as well as their significance as a historical source. The work analyzes the experience of exhibiting manuscript heritage in the museum, using the example of establishing a manuscript hall at the Berdaq State Museum of the History of Karakalpak Literature. The importance of museum exhibitions in preserving, studying, and popularizing manuscript culture has been demonstrated.*

Keywords: *manuscripts in Arabic script, manuscript heritage, Karakalpakstan, museum exhibitions, book culture, Berdaq, manuscript collection.*

Oraylıq Aziya xalıqlarınıń qoljazba miyrası regionnıń tariyxın, mádeniyatın hám ruwxıy turmısın úyreniw ushın eń áhmiyetli dereklerdiń biri bolıp esaplanadı. XX ásirdiń basına shekem Qaraqalpaqstan territoriyasında hám oĖan qońsı aymaqlarda jazıw mádeniyatınıń tiykarĖı túri arab jazıwı bolıp, onıń tiykarında arab, parsı hám túrkiy tillerde tekstler jaratılĖan.

Arab jazıwındağı qoljazbalar tek Ėana diniy hám bilimlendiriw dástúrlerin emes, al jámiyette júz bergen sociallıq, mádeniy hám intellektuallıq processlerdi de sáwlelendiredi. Usı múnásibet penen muzeylerdiń qoljazba miyrastı saqlaw, sistemalastırıw hám Ėalaba en jaydırıw bağdarındağı xızmeti ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta.

Bul maqalanıń maqseti — Qaraqalpaqstannıń qoljazba miyrasınıń ózine tán ózgesheliklerin qarap shıĖıw hám Berdaq atındaĖı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı mámleketlik muzeyinde qoljazbalar zalın shólkemlestiriw misalında onıń muzeyde kórsetiliw tájiriyesin tallawdan ibarat.

Qaraqalpaqstannıń qoljazba dástúri. Kóp ásirler dawamında arab jazıwı Oraylıq Aziyada tiykarĖı jazıw sisteması bolıp keldi. Bul jazıw dástúri sheńberinde ilimniń túrli tarawların qamtığan kóp sanlı qoljazbalar jaratıldı. [1, b.27]

Qaraqalpaqstan xalqı ushın qoljazba mádeniyatı bilimlendiriw hám ruwxıy turmıstıń ajıralmas bólegi boldı. Qoljazbalar medreselerde hám baslanğısh mekteplerde kóp paydalanılıp, kóshirip jazıldı hám áwladtan-áwladqa ótkerildi. [2, b.25]

Qoljazba kitaplar tek ǵana bilim beriw wazıypasın emes, al mádeniy wazıypanı da atqarıp, bilimdi saqlaw hám tarqatıwdıń áhmiyetli quralı boldı. Olar arqalı regionnıń intellektuallıq ortalıǵı qalıplesip, islam dúnyasınıń anaǵurlım keń mádeniy keńisligi menen baylanıs saqlanıp turdı. [5, b.198]

Qoljazbalardıń tematikalıq hár túrliligi. Muzey fondlarında usınılǵan qoljazbalar toplamı ádewir tematikalıq hár túrliligi menen ajıralıp turadı. Qoljazbalardıń eń kóp ushırasatuǵın kategoriyaları arasında tómendegilerdi atap ótiwge boladı:

Quran tekstleri hám Quran ilimleri boyınsha shıǵarmalar;

- hádisler toplamları;
- islam huqıqı (fiqh) boyınsha shıǵarmalar;
- Islam aqıydesi (dogmatika)
- sufizm boyınsha miynetler;
- logika, grammatika hám ritorika boyınsha shıǵarmalar;
- ádep-ikramlıq hám wásiyatnamalıq shıǵarmalar;
- ádebiy hám poetikalıq tekstler.

Bunday hár túrlilik regionda kitap mádeniyatı hám bilimlendiriw dástúrleriniń joqarı dárejede rawajlanǵanına dárek beredi. [4, b.32]

Kóp milletli mádeniy keńisliktegi qoljazba miyrası. Házirgi Qaraqalpaqstan tariyxıy jaqtan qaraqalpaq, ózbek, qazaq hám túrkmen sıyaqlı túrli xalıqlardıń birge jasaǵan aymaǵı boldı. Bul regionnıń qoljazba mádeniyatında da óz sáwlesin taptı. [2, b.37]

Qoljazbalar hár qıylı etnikalıq toparlardıń wákilleri tárepinen jaratıldı hám paydalanıldı, biraq olar birden-bir mádeniy hám bilimlendiriw dástúri sheńberinde ámelde boldı. Bul dástúrdiń ulıwma elementleri sıpatında arab grafikası, islam ilimiy terminologiyası hám diniy bilimlendiriw sisteması xızmet etti. Qoljazbalarda tiller hám mádeniy elementlerdiń óz-ara táseri jiwi ushırasadı, bul olardı regiondaǵı mádeniyatlar aralıq baylanıslardı úyreniw ushın áhmiyetli derekke aylandıradı.

Qoljazbalar tariyxıy derek sıpatında. Arab jazıwındaǵı qoljazbalar tek ǵana mazmunı menen emes, al materiallıq tariyxıy derek sıpatında da qımbatlı bolıp esaplanadı.

Qoljazbalardıń tómendegidey elementleri ayırıqsha áhmiyetke iye:

- kolofonlar;
- iyelik jazıwları;
- mórler;
- marginaliyalar (belgi-jazıwlar);
- kóshiriwshilerdiń sáne hám belgileri.

Bul elementler izertlewshilerge qoljazbalardıń saqlanıw tariyxın baqlawğa, olardıń iyelerin anıqlawğa, sonday-aq, ótmishtegi bilimlendiriw hám ruwxıy tarmaqlardı qayta tiklewge imkaniyat beredi. [4, b.34]

Qoljazba miyrastıń muzeyde ekspoziciyasında sáwleleniwi. Berdaq muzeyiniń óz aldına qoyǵan eń áhmiyetli baǵdarlarınıń biri — xalıqtıń qoljazba miyrasın keń jámiyetshilikke usınıwǵa imkan beretuǵın ekspoziciyalardı jaratıw bolıp tabıladı. Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı mámleketlik muzeyinde arnawlı qoljazbalar zalın shólkemlestiriw boyınsha jumıslar alıp barıldı. Bul joybardıń tiykarǵı wazıypası Qaraqalpaqstanńın kitap mádeniyatı dástúrin sáwlelendiretuǵın ekspoziciyanı qalıplestiriwden ibarat boldı.

Zaldı jaratıwda tómendegi wazıypalar sheshildi:

qoljazba fondın sistemalastırıw;

saqlaw sharayatların támiyinlew;

ekspoziciya koncepciyasın islep shıǵıw;

muzeıge keliwshiler arasında tariyxıy hám mádeniy kóz-qarastan qoljazba miyrastı ǵalaba úgit-násiyat qılıw.

Qoljazbalar zalı qoljazba mádeniyatın kórgizbeli túrde jaratıwǵa imkan beretuǵın, muzeı keńisliginiń áhmiyetli bir elementine aylandı. Qoljazba dástúri kontekstindegi Berdaq zalı. Muzeı ekspoziciyasında qaraqalpaq ádebiyatınıń kórnekli wákili Berdaqqa baǵıshlangan zal ayrıqsha orın iyeleydi.

Berdaq – qaraqalpaq xalqınıń milliy ádebiy dástúri menen ruwxıy mádeniyatınıń tımsalı bolıp esaplanadı. Onıń dóretywshiliginiń úlken bólegi awızeki ádebiyat menen baylanıslı bolsa da, óz dáwiriniń ádebiy miyrasın saqlawda onıń qoljazba dástúri úlken áhmiyetke iye boldı. [3, b.21] Berdaq zalınıń ekspoziciyası awızeki hám jazba mádeniyat arasındaǵı óz-ara baylanıstı kórsetedi, sonday-aq, regionnıń ádebiy rawajlanıwın tariyxıy kontekstte kóz aldına keltiriwge imkaniyat beredi. Qoljazbalar zalı menen Berdaq zalın birlestiriwshi ekspoziciyalıq keńislik koncepciyası. Qoljazbalar zalı menen Berdaqqa arnalǵan zaldı bir pútin ekspoziciyalıq keńislikke birlestiriw úlken simbolikalıq hám konceptuallıq áhmiyetke iye. Bunday sheshim qaraqalpaq xalqınıń ádebiy dástúrleriniń izbe-izligin sáwlelendirip, aymaqtıń jazba mádeniyatınıń rawajlanıwın tariyxıy perspektivada kórsetiwge imkaniyat beredi.

Qoljazba derekler keyingi dáwirlerdegi jazba ádebiyattıń negizi bolǵan ruwxıy hám intellektuallıq mádeniyattıń fundamenti bolıp xızmet etedi. Bul jaǵdayda Berdaq poeziyası XIX ásirdegi xalıq kórkem sóziniń eń joqarı jetiskenlikleriniń biri sıpatında qaraladı. Qoljazba estelikler menen shayırga arnalǵan ekspoziciyanıń bir keńislikte jaylasıwı ádebiy mádeniyattıń qoljazba dástúrinen milliy poeziyanıń qalıplesiwine shekemgi evolyuciyasın ayqın kórsetiwge múmkinshilik jaratadı.

Zaldı kórkemlik jaqtan bezewde ekspoziciyanıń avtorlıq koncepciyasına muwapıq xudojnikler tárepinen islengen diywal súwretleri ayrıqsha orın tutadı. Zaldıń arxitekturalıq keńisligi biyik gúmbezli, dóńgelek imarattan ibarat bolıp, onıń qarama-qarsı eki tárepinde eki esik jaylasqan. Bunday kompoziciya mádeniy

rawajlanıwdıń pútinligin hám úzliksizligin ańlatadı. Diywallardıń ishki bezewi Qaraqalpaqstannıń ruwxıy hám ádebiy tariyxı haqqındaǵı ózine tń vizual bayan sıpatında oylastırılǵan. Sonıń nátiyjesinde zal keńisligi tek ǵana ekspoziciyalıq emes, al bilimlendiriw wazıypasın da atqaradı.

Zaldıń bir tárepinde Qaraqalpaqstannıń kórkem geografıyalıq kartası súwretlenip, onda aymaqtıń eń áhmiyetli bilimlendiriw hám ruwxıy orayları kórsetilgen. Olardıń arasında Sultan Wáyis Qaraniy, Abdulla Narinjanıy, Hákim ata, Qabaqlı ata, Tamedrese, Iyshan qala, Qaraqum iyshan, Qalenderdaǵlı hám basqa da mádeniy-tariyxıy estelikler ayrıqsha belgilengen. Bul oraylar hár qıylı tariyxıy dáwirlerde diniy bilimlendiriwdi rawajlandırıwda, medreselerdiń jumıs islewinde, qoljazbalardı kóshiriwde hám jazba mádeniyattı tarqatıwda úlken orın tutqan. Usılayınsha, karta qoljazba dástúriń qalıplesiw geografıyasın kórsetip, Qaraqalpaqstandı islam dúnyasınıń keń intellektuallıq tarmaǵınıń bir bólegi sıpatında kóz aldına keltiriwge imkan beredi.

Karta tariyxıy-mádeniy funkciyadan tısqarı, ámeliy wazıypanı da atqaradı. Muzeyge keliwshiler zalǵa kirgende, belgilengen ruwxıy hám bilimlendiriw oraylarına dıqqatın qaratadı. Bul bolsa olarǵa aymaqtıń mádeniy keńisligin kóz aldına keltiriwge hám onıń tariyxıy estelikleri menen tanısıwdı dawam ettiriwdiń múmkin bolǵan baǵdarların anıqlawǵa járdem beredi. Bul mánide ekspoziciya Qaraqalpaqstannıń ruwxıy-mádeniy miyrasına qızıǵıwshılıq oyatıwǵa hám tiyisli tariyxıy orınlarǵa barıwǵa intalandıırıwǵa xızmet etedi.

Zaldıń qarama-qarsı tárepinde úlken jazba miyras qaldırǵan ruwxıy hám ádebiy dástúrdiń kórnekli wákilleriniń kórkem portretleri jaylastırılǵan. Ekspoziciyada qaraqalpaq xalqınıń qoljazba miyrasınıń áhmiyetli bólegin quraytuǵın shayırlar, diniy ǵayratkerler, ulamalar hám kátiplerdiń portretleri hám olardıń shıǵarmalarınan úzindiler qoljazbalarǵa tń bolǵan nastalıq jazıwında jazıp qoyılǵan. Bul súwretler hár bir qoljazbanıń artında belgili bir shaxs – ruwxıy tájiriyebe, bilim hám intellektuallıq miynet iyesi turǵanın simvolikalıq túrde ayrıqsha atap kórsetedi. Usılayınsha, diywal súwretleri hám jazıwları bilimdi áwladtan-áwladqa jetkeriwdiń úzliksiz shıjırınıń kórinisin qalıplestiredi.

Ulıwma alǵanda, zaldıń kórkemlik koncepciyası ózine tń muzey keńisligin jaratadı. Onda qoljazba miyras, ádebiy dástúr hám súwretlew óneri bir pútin mániler sistemasına birlesedi. Keliwshi ózin qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy tariyxı, onıń bilimlendiriw orayları, kórnekli tulǵaları hám bay jazba mádeniyatı haqqında bayan etiwshi simvolikalıq «kitap»tıń ishinde otırǵanday sezinedi.

Qaraqalpaqstannıń arab jazıwındaǵı qoljazbaları regionnıń mádeniy miyrasınıń eń áhmiyetli bólegin quraydı. Olar jámiyettiń bilimlendiriw, ruwxıy hám ádebiy dástúrlerin sáwlelendiredi, sonıń menen birge, Oraylıq Aziyanıń keń mádeniy baylanıslarınan derek beredi.

Qoljazba miyrasın saqlaw hám eksponatlaw boyınsha muzey jumısları tariyxıy-mádeniy miyrastı ǵalabalastırıwda hám ilimiy izertlewlerdiń rawajlanıwına járdem beriwde úlken orın tutadı.

Berdaq atındağı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı mámleketlik muzeyinde qoljazba zalınıń shólkemlestiriliwi Qaraqalpaqstannıń qoljazba mádeniyatın saqlaw hám usınıw isinde áhmiyetli qádem boldı.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Hamidov H. Eski qaraqalpaq tiliniń jazba estelikleri. Nókis. Qaraqalpaqstan. 1985.
2. Hamidov H. Shıǵıs tillerindegi jazba dárekler hám XIX ásirdegi qaraqalpaq shayırları (Ádebiy tásirler probleması). Nókis. Bilim. 1991.
3. Xamidov X. Rukopisnoe naslediye Berdaxa. Nukus.Bilim. 1995.
4. AK Muminov, M Szuppe, A Idrisov, S Ziyodov. Manuscrits en écriture arabe du Musée régional de Nukus (République autonome du Karakalpakstan, Ouzbékistan) Istituto per l'Oriente CA Nallino, Rome 2007
5. T Anikeeva, A.R Idrisov, About manuscripts, lithographs and early printed books of the Karakalpak Institute of Humanities/Vostok. Afro-Aziatskie obshchestva: istoriia i sovremennost, 195-203. 2021

